

Дмитро Чуб

**ВІДЛУННЯ ВЕЛИКОГО ГОЛОДУ
В СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ
І В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

1984

Дмитро ЧУБ

ВІДЛУННЯ ВЕЛИКОГО ГОЛОДУ В СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ І В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Голод — це страшна трагедія в історії людства. Досі він траплявся в окремих країнах як стихійне лихо, що бувало через посуху, недорід чи тривалі військові дії. Таний голод охопив і нільна області України ще в 1921-22-му роках, зокрема Херсонщину, Миколаївщину, Запоріжжя, Донецьку та Одещину. Але тоді не було дощів і в цих областях сонце випалило всі посіви. Але влада й тоді накладала податки в тих областях по 12 пудів з десятини. І лише тоді, коли в окремих селах вимерла половина людей, припинили стягати податки. Але діяльної допомоги голодуючим селам держава не давала. Діяльну допомогу дала тоді американська організація АРА. Проте тоді хоч преса не замовчувала цього стихійного лиха.

Але голод 1933 р. в Україні, що придбав назву сталінського голоду, знищив 7 мільйонів людей, мав цілком інші причини й обставини. Цього року в Україні мав бути гарний урожай. Але Москва у 1929-32 рр. запроваджувала примусову колективізацію і ліквідацію так званих куркулів як кляси. Сотні тисяч невинних людей було вислано на північ, на загибель, чим зруйнували основних продуцентів хліба. Майже всі 100% населення України не бажали тієї колективізації.

Побачивши цей спротив, часопис "Пролетарська правда", боячись за свою шкуру, назвала українських селян "зрадниками інтересів пролетаріату". А Рада Народніх Комісарів УРСР 6 грудня 1932 р. під команду Москви винесла таку постанову:

1. Негайно стримати довіз до тих місцевостей (мали на увазі тих, що не виконували плянів заготівлі) і припинити всяку державну і кооперативну торгівлю. Державні і кооперативні крамниці замкнути, а крам вивезти.
2. Заборонити торгівлю продуктами першої потреби...
3. Припинити всяке кредитування цих місцевостей, а дані вже кредити негайно стягнути.
4. Переглянути особовий склад адміністрації... й усунути з них ворожі елементи.
5. Так само зробити й по колгоспах, усуваючи звідти контрреволюційні елементи, що роблять саботаж.

А 11 січня 1933 р. Сталін сказав на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКН ВКП(б), що в колгоспах "заправляють нолишні петлюрівці, які запровадили нову тактику "тіхого сапою", тобто саботаж, тому хлібозаготівлі йдуть слабо.

Слідом за цим, 24 січня 1933 р., ЦК і ЦКН ВКП(б) на своєму засіданні в Москві ухвалили, що ЦК КП(б) України незадовільно керував кол-

госпами та виявив "брак клясової чуйности", особливо в Харківській, Дніпропетровській та Одеській областях, відразу відрядив і призначив на посаду першого секретаря ЦК партії України та Обкому Харк. обл. — Павла Постишева, а до двох інших областей — Хатаевича та Вегера.

Одночасно з цим посилають з Москви на посаду керівника НКВД України Вс. Баліцького. Крім цього, в Україну посилають з Москви та Ленінграду для сіл 600 політвідділів МТС, а кожний політвідділ складався з 5 комуністів, а до того з ними була ще й довірена обслуга. Але цим не обмежилися: з Москви та Ленінграду відрядили в Україну ще 10 тисяч вишколених комуністів. Вони були розподілені по районах, сільрадах, колгоспах на нерівні посади голів та секретарів. Пізніше було прислано ще 25 тисяч комуністів.

З цього кожному видно, хто організовував голод в Україні, хто грабував останні запаси зерна та харчів. Вся ця московська навала, всупереч Конституції УРСР, накинута, як сарана, на Україну, ходячи вдень і вночі від хати до хати по селах і забираючи в людей найменші запаси збіжжя та продуктів: забирали не тільки зерно, а й борошно та крупу. А їхня бездушність була винятковою. Письменник і науовець Олекса Воропай, що був під час голоду агрономом, бачив ті жахливі картини організованого голоду на власні очі, а також зібрав від інших очевидців і видав у 1953 р. книжку "У дев'ятому крузі"... Цей справжній обвинувальний акт за московські злочини виданий був і англійською мовою.

Одна жінка на Вінниччині, в селі Нурилівці, Хмельницького району, коли в неї забирали все, що мала, плачучи, питала молодого москаля, заступника політвідділу Уладівської МТС, присланого з "города Леніна":

— Боже мій, чим же я тепер буду дітей годувати?

— Пусть дохнут вместе с тобой!

Так ставились ці бездушні комуністичні грабіжники. Їхня мета була винищити половину населення України, щоб потім не було жодного спротиву колективізації. І вони підготували той страшний голод, що вивів 7 мільйонів нашого люду. Бо на весну 1933 р. люди вже почали масово вмирати і нікому було збирати врожаю. Ці прислані з Росії комуністи ставилися до наших людей, як до бидла: кричали, брудно ляли, а за кожний непослух арештували і людина зникала з світу. А на те, що люди вмирили на праці, на дорогах, дома, ці прислані загарбники назвали:

— Нічево! У нас людей хватіт! Это всьо контрреволюція, петлюровщина.

Начальник політвідділу Уладівської МТС, матрос з Кронштадту, кричав на зборах робітників і службовців МТС:

— Забратъ хлеб до зерна! Вирвать с рук контрреволюції матеріальную базу! Голодом заставіть мужіка работать в колхозе! Вот директиви партії і правительства!

Він, нічого не розуміючи в сільському господарстві, роз'їжджав чорною блиснучою "імкою", лютував, але нічого не міг допомогти, бо люди були голодні, ограбовані, вмирали. А на полі плянтації цукрового бур'яна заростали бур'яном, сівба затяглася — все гинуло.

А в той же час в Москві було досить хліба по крамницях, але селянам не продавали квитнів на залізничних станціях, хіба тим, хто мав командировки.

Учитель Дмитро Соловей, автор двох видань "Голгота України" та "Стеннами на Голготу", ґрунтовно проаналізував весь процес колективізації та розкурнулювання, відбирання в людей харчових запасів, що, зрештою, й довело до голоду, подає безліч документальних даних, зазначаючи, в яких це було селах, подає прізвища свіднів того нищення. У книжці "Стеннами на Голготу" Дмитро Соловей подає уривок із спогадів професора харківського університету Хведора Рябоконя. Його батько жив у селі Лисича Нарлівського району на Полтавщині. Кожної середи батьно приїздив і по високих спенулятивних цінах "з-під поли" син купував йому для сім'ї 16 кілограмів житнього борошна. Цим він годував, крім себе, брата-агронома, невістку та двох дітей-онуків. Батьно розповідав жахи, які творились на селі від голоду. Але перед Великоднем батьно не приїхав. Проф. Рябонінь збирався поїхати в село довідатися. Аж, нарешті, батьно приїхав, але ледве живий.

— Що з вами, тату? Чого це ви так довго не приїздили? Що там у вас діється в Лисичій? — питаю.

— Та нічого такого не діється, — відповідає, — а оце на тому тижні ходив одвідати Орини (сестру Рябоконя) в Сморожчину (Васильківська волость на Полтавщині) та зайшов до хати, аж вона лежить на полу мертва, а коло неї двоє дітей теж мертвих, а він (зять) теж лежить мертвий на лаві. Вийшов я та почав сликати людей, щоб допомогли поховати, та ніде нікого не знайду, бо всі сусіди або померли, або лежать знесилені голодом і борються з смертю. Так я сам тоді у садочку за хатою викопав яму в метр завглибши, бо сили на глибшу не вистачило, та й поховав їх усіх разом і земельною зверху присипав. А після того і сам ледве у полі не загинув: не було сили, щоб додому дійти...

— Та чого ж вони повмирали? — питаю. — Я ж ще восени чув від самої Орини, що в них добре вродило і що хліба та картоплі у них було досить. Як же це воно так сталося?

— Та як там сталося, — відповідає батьно. — Він же (зять) одноосібник, не пішов до колгоспу, так на нього наклали продподатку 100 пудів збіжжя. Він виконав цей податок. Тоді перед Різдвом наклали на нього ще 200 пудів. Але в нього не було не то що 200, а й 20 пудів. За невиконання державного розпорядження йому загрозили тюремю. Так він тоді продав корову, коня і деяну одежину, купив 200 пудів зерна й віддав по-

даток. Тоді вони у лютому місяці надіслали йому сповіщення, щоб здав державі ще 300 пудів. Зять одмовився від виконання цього третього податку, бо вже ніде нічого не було, та й сам уже ходив пухлий від голодування. Тоді до нього прийшла комісія шукати хліб. Ніякого хліба та комісія не знайшла, але забрала торбу пшона та горщечок квасолі, що їх вивила на горищі... Оце і все.

Але потім батько згадав ще про лист десятирічної дочки його сестри Зіни, що вже померла разом з матір'ю. Але листа передала йому раніше, за два тижні до смерті, адресуючи й звертаючись до Рябононя. Вона писала:

Дорогі дядю!

У нас немає хліба і немає чого їсти. Батько охляли з голоду і лежать на лаві, не встають. Мама осліпла з голоду і нічого не бачить... Мені дуже хочеться хліба. Візьміть мене, дядю, до себе в Харнів, бо я вмру од голоду. Візьміть, я ще маленька і хочу жити, а тут я умру, бо всі вмирають.

Прочитавши цього листа, — пише проф. Рябонінь, — я стояв остовпілий серед хати. Я не знав, нуди мені подітися і що робити. У голові весь час мозок свердлов: "Я ще маленька і хочу жити... Візьміть мене до себе".

Таних жахливих сцен повна книжка Дм. Солов'я.

Подумаймо, скільки таних невинних дитячих душ убила Москва та "наймудріша" непомильна комуністична партія, не канучи вже про мільйони менших і старших. Адже в 1941 р. перші кляси шніл були порожні, бо 8 років тому був голод і не було жодних народжень, а яні були народнені, померли.

Цей жахливий сталінський голод ряднами болю, переживань і співчуття відбився не тільки на сторінках преси, а і в художній літературі: у віршах, оповіданнях та численних спогадах. Ще коли почалась колективізація, коли влада почала грабувати селян, багато родин, що мали рідню чи можливість вирватися до міста, нидали все й тікали до міст. До поета Тереня Масенна, що жив у будинку "Слово" в Харнові, приїхали з села сестра й мати. Вони розповіли про те, що робиться на селах, і поет надрунував у журналі "Літературний ярмарок" (1929 р.) вірша, що звався "Сестрі". Під сестрою автор мав на увазі селян, що тікали від голоду до міста.

Сьогодні стрів на брукові холоднім

Свою сестру, — селянку молоду.

Пізнав її я по очей безоднях

І по сльозах на змученім виду.

— Як, сестро, тут? — рвонувся я з асфальту:

— За сотні верст ти як сюди прийшла?

Але вона не упізнала брата

І від очей платна не відняла...

І закінчує цей вірш ряднами:

В квадратах вулиці худі схилились плечі...

І хоч на камінь серце розіб'ю, —

Повік я не верну і наші дні малечі,

І дружбу тиху та сумну твою.

Але в 1929 р. таний вірш іще дозволили надрукувати, але пізніше і цей журнал був заборонений. А як же влада ставилась до голодних і пухлих людей, що напливали масово до міст, шунаючи порятунку? Про це читаємо в тій же книжці д-ра О. Воропая, який уне після 1933 р. познайомився з лікарем, що працював в головній клініці міста Дніпропетровська. Згадуючи про 1933 рік, той лікар розповів:

Я працював тоді в головній клініці міста Дніпропетровська і мав нещастя кожного ранку оглядати мертві тіла з дніпропетровського "Табору смерті". (Цей табір був для тих ще живих, ного міліція збирала по вулицях і звозила до табору, обгородженого дротяною сіткою). "Вночі, — казав далі лікар, — померлих привозили вантажні машини НКВД і звалювали купою в "мертвецьній". А далі розповів, що на спеціальних зборах медичного персоналу було попереджено, що суворо заборонено подавати будь-яку медичну допомогу голодуючим селянам, які потрапляли до міста. Про голодуючих казали їм, що то "вороги радянської влади".

По селах щодня їздили колгоспні вози і збирали по хатах мертвих.

В селі Степанівці на Вінниччині, — пише д-р Воропай, — колгоспні фіри поминали тих, що не були членами колгоспу. Одна жінка, вдова, в рядні повиносила своїх трьох дітей на кладовище, а потім померла й сама.

В селі Петропавлівці на Дніпропетровщині молодий селянин, якого розкурнули й вигнали з села ще в 1929 р., потайки повернувся в 1933 р. до села. Він уночі прийшов пішки з залізничної станції, але в село зайти побоявся. Проти його колишньої хати, де тепер жили старі батьки, росло жито, що саме викидало колос. Він заліз у те жито й заснув. Вранці, коли зійшло сонце, він побачив таку картину: дівчина 14 років, дочка Омеляна Слизького, колишнього сусіди, витягала з хати мертве тіло батька та намагалась його покласти на візон. Боса, в одній сорочці, вся в сльозах, вона ніяк не могла справитись з тяжким тілом... Я вийшов із жита, — розповідав цей селянин, — і питаю:

— Куди ти везеш свого батька?

— На цвинтар, — наже дівчина, — вони вже три дні лежать мертві в хаті. Я з ними боюся спати.

Як згадано раніше, організацією голоду та нищення селян нерували по селах 10-тисячнини та 25-тисячнини, прислані з Росії. Один селянин, що

живе тепер в Англії, розповів авторові книжки "В дев'ятому крузі", як у 1933 р. його батьна змусили возити трупи на цвинтар. Йому також довелося одвезти свого двоюрідного брата, його дружину і їхнього сина, свого племінника. Хлопець ще був живий і його можна було врятувати.

— Та він ще живий! — наже батько.

— Да что ми за нім ещо раз будем ехать? Всьо равно подохнет. Давай! — наназав десятитисячник, що був тоді головою колгоспу.

Не краще було й на батьківщині Тараса Шевченка. Мешканець с. Кирилівки розповів, що там вимерло півсела, а частина розбіглась. У селі Зелена Діброва з 1210 дворів 843 хати спороніли, а лишилися люди в 367 хатах, де ще не всі померли.

Письменник Олекса Гай-Головко, що живе тепер в Канаді, як кореспондент був посланий на село. Приїхавши спершу до Краснограда, він помітив, що на вулицях майже не було людей. Крамниці закриті, навіть не було де пообідати. Лише, дякуючи відрядженню, йому дозволили пообідати в їдальні для членів комуністичної партії та НКВД. Потім його відрядили на посівну в Новопавлівку, село поблизу Краснограда... Увечорі місцеві партійці та комсомольці організували 5 бригад, які мали їхати до інших сіл збирати по хатах померлих. Гай-Головко був призначений до села Кобзівки, де біля хат уже були прибиті на нілочках написи, скільки в якій хаті померлих. І він з однією, теж присланою, студенткою виносив померлих з хат на вулицю, а там їх забирали на вози й відвозили на цвинтар. Письменник бачив там сотні трупів і всі ті жахи висвітлив у своїй книжці спогадів "Смертельною дорогою", що вийшла в Канаді в 1979 р.

Дружина драматурга Миколи Куліша, Антоніна, що живе тепер в Америці, у своїх спогадах пише, що, почувши про голод на селі, її чоловік Микола Куліш сам поїхав, щоб переконатись, що справді там діється... Через два тижні він повернувся до Харкова і був таний сумний та пригнічений, що вона налягалася.

— Може що трапилось в дорозі? — запитала вона. — Ти хворий? А він відповів:

— Старенька (тан він завжди називав дружину), янби ти знала, якби бачила, що робиться по селах — це жах! Це страшний жах! Уяви собі — по дорогах лежать пухлі й мертві люди, по селах тихо, люди не ходять, бо не мають уже сил рухатися. Біля матері лежать мертві діти, а вона сама впала через поріг і конає. Навіть псів по селах не стало. І ця Україна цвіте, збіжжя красується по полях. Та нема кому його збирати! Багатуща країна, земля, як золото, працюючий і здібний народ, і що з ним зробили?!

— Микола плакав, — пише дружина, — стогнав і захворів. Інколи зривався і кричав, вона його заспокоювала, а він відповідав їй:

— Про це не лише писати треба, а кричати, бити у дзвони на сполох! — А коли дружина клопоталася, щоб купити харчів, щоб підкріпити слабу дочку Олю, Нуліш відповів:

— Що Ольга! Коли вмирає з голоду цілий народ, вся Україна?

І хоч серед письменників ішли арешти, вони реагували на ці обставини, писали листи до ЦК партії, до видавництва. Гнат Хоткевич, що жив тоді у Виселку Високому під Харковом, прислав до видавництва взимку 1933 р. розпачливого листа. Він писав:

Як мені далі жити? Мене позбавили праці і хлібних карток... Ми голодуємо. Я спроможний купити лише один нухоль квасолі на день, з якою варимо на всіх юшку... На двох дітей маємо лише одну пару чобіт, а їм же треба ходити до школи. А надворі сувора зима. В хаті нічим топити. Лягаючи спати, вриваємось всією нашою одежею. Вода в хаті замерзає...

Колишній червоний партизан письменник Дмитро Гордієнко, що мав сналічену ліву руку, писав до видавництва, що письменники тепер в матеріальному відношенні живуть гірше, ніж кур'єр Раднарному. Всі ці листи В-во передрукувало й відіслало до ЦК партії. Як Нуліша, так і Гордієнна, було заарештовано, і вони загинули на засланні.

Тоді ж від поета Максима Рильського прийшла до В-ва телеграма: "Голодую, вишліть гроші". І хоч йому належав гонорар, але, мабуть, не було грошей або був наказ згори не платити. І він повернувся до Києва, пбзичивши грошей на квиток у Миколи Нуліша.

Як реагували письменники на обставини голоду, бачимо також із спогадів Аркадія Любченна, які були надруковані в часописі "Нова Україна" в 1943 р. в Полтаві. Почувши про голод на селах, письменник Аркадій Любченко та Минола Хвильовий вирушили поїздом через Ромодан на Лохвицю, щоб там на першому полустанку висісти й піти в село. Ще в дорозі до вагонів набилося багато голодуючих селян з дітьми. В купе було повно цигаркового диму. Любченко вийшов до тамбуру, щоб подихати свіжим повітрям. Поїзд якраз зупинився біля семафора. Зробилося тихо, і Любченко почув поблизу серед людей протяжний плач. Від людей він довідався, що це плаче хлопчин, який загубив батька, ноли сідали у вагон цілою родиною. Любченко знайшов те хлоп'я й хотів забрати до вагона. Але хлопчин, натягнувши ряднину на голову, насупився і ще гірше запланав. Тільки після довгих умовлянь та заохочувань з бону селян-сусідів, Любченкові пощастило забрати його до свого купе.

Хвильовий, — пише Любченко, — зустрів нас зраділо, заходився відразу гдувати вихрастого кирпатенького гостя, який позирав сторонню; набурмосено, мов те вовченя. Але Микола зумів так вдало підгорнутися до нього, виявив стільки ніжності і теплоти, що дуже швидко зогрів це маленьке і вже затиснуте в кулачок серце.

Виявилось, що батько малого загубився на передостанній станції, де вони всією родиною силкувались пропхатися до вагону. Згадавши про батька, хлопчин знову скривився й заплавав.

— Чекай, кирпоносину, зараз пошукаємо твого батька. Не тужи, знайдемо твого батька! — весело запевнив Микола, зірвався на ноги і вискочив за двері.

Яка ж невимовна була наша радість, коли він згодом справді привів батька. Він на ходу нишпорив по всіх вагонах і, врешті, натрапив на людину, що своєю чергою розпачливо пошукувала дитину. Вкупі з батьком прийшло ще двоє старшеньких дівчаток. Сян-так розмістилися в тісному купе. Щастям сповнений хлопчин горнувся до літнього, побитого рясними зморшками селянина, а той все гладив його шкарубною рукою і повільно розповідав про своє горе. Працював, мовляв, хазяїновито, зобов'язання перед державою виномав чесно, додатковий хлібний податок одміряв старанно. Новий додатковий податок ледве знатужив, зібравши останні крихти, а вони, представники влади, ще знову вимагали хліба. Де ж того хліба взяти, коли сам сидиш на остюках, лущинням давишся? В їхньому селі більша частина хат спорожніла. Хто від жолудів та манухи опух та помер, а хто пустився берега, на одчай душі жєбрати подався. У нього особисто дружина померла. Лишився з трьома дітьми. Хотів був примістити у сестри на Полтавщині, аж і сестра не сьогодні-завтра Богу душу віддасть. Тепер їде на Поділля, де, кажуть, людям ліпше живеться.

В цей час двері купе розчинилися. На порозі з'явився провідник вагону.

— Посторонніх пущать воспрещається, — суворо проголосив він і сномандував до наших гостей: — Ану, братва, витрясайсь отсюдова!

Ми запротестували, — пише Любченко, — пояснили, що ці люди доїдуть з нами тільки до Ромодану, отже нічого здіяти галасу, раз ми, хазяїни купе, не заперечуємо.

— Посторонніх пущать воспрещається, говору вам! — зухвало повторив провідник, посилаючись на силу закону.

Хвильовий пересминнув плечима, підтягнувся, попросив ще раз не турбувати присутніх. Він брав на себе цілковиту відповідальність за маленьке порушення залізничних правил і пропонував доплату за випадкових пасажирів. Він пробував також вплинути на службовця психологічно, понюхаючись на його людяність, на властиві, мабуть, і йому особисто батьківські почуття.

— А я вам русским язюном говору: пущать воспрещається! — тупо випалив службовець і заміристо шарпнув селянина:

— Витрясайсь отсюдова!

Хвильового наче пружиною піднило. Сночивши блискавичним похватом, він згріб провідника за рамено і прошепотів надсадно в самісіньке обличчя:

— Хам! Не смій!..

Хвильовий був страшний. Бліді губи скривились, очі буяли розхистаним гнівом. Вся істота нап'ялась, готова до разючого удару. І цей удар напевно стався б, коли б провідник хоч трішки виявив опір. Ні, його донраю приголомшила сміливість і сила. Він знітився. Він пополотнів, чимраз осідав, ставав низеньким, маленьким, нахилючи праве рамено, в якому, видно, був нестерпний біль.

— Геть звідси! І поки я їду, щоб тут і духу твого не було! — крикнув Хвильовий.

Провідник безшумно вислизнув. До самого Ромодану ніхто нас більше не турбував.

Як розповідає далі Арнадій Любченко, у Ромодані з великими труднощами дістали вони для цих нещасних людей квитки на дальшу дорогу. Вони танож поділилися з селянами запасом харчів і попросили їх з гіркотним відчуттям...

Чекаючи поїзда на Лохвицю, вони вийшли вдвох на відкритий перон.

Перед нами, — пише далі Любченко, — лежав потужний чорнозем Полтавщини, на якому пухли й гинули голодні люди. Перед нами лежала благословенна земля, в якій таївся незліченний скарб і яку здавна підгорнув під себе загребущою лапою чунинець.

Повернувшись з тієї жадливої подорожі на село, де їм розповів знайомий директор цукрового заводу в Лохвиці про обставини, про тамтешнє збройне повстання, про напади селян на зернові склади та крамниці, за що відразу влада розстріляла чимало людей, Микола Хвильовий, як член комуністичної партії, що весь час стояв в опозиції, не міг не зареагувати в листах до ЦК партії. Його вже викликали до НКВД, а з 12 на 13 травня 1933 р. заарештували його приятеля письменника Михайла Ялового. Щоб не потрапити на конвеєр допитів НКВД, 13 травня застрелився Микола Хвильовий. Безперечно, що він був уже на черзі до арешту. Щоночі когось з письменників заарештовували. Вплинуло на його рішення покінчити самогубством і те, що він щойно бачив з Арнадієм Любченко на селах. В ті рони заарештовано 240 укр. письменників, з яких 28 розстріляно.

Зрозуміло, що цей організований Москвою голод не міг не відбитися в нашій літературі. Багато сміливих творів, що їх написали про голод, письменники попалили під час масових арештів. Не даром в ті зимові дні навколо будинку письменників "Слово" сніг був чорний від паперової сажі, що вилітала з багатьох його димарів. То згорало в вогні все, за що могли причепитися слідчі. Дехто, написавши вірш, намагався

запам'ятати його до слухного часу. До тих наленав поет і письменник Оленса Гай-Головно. Ще в 1933 р., їдучи з Харкова до Києва, він написав вірш "На українському цвинтарі", проте, вивчивши його напам'ять, спалив. Він звучить так:

НА УКРАЇНСЬКОМУ ЦВИНТАРІ
(уривок)

Червона метелиця... Зойк, голосіння
Пронизують ранки криваво-густі.
Стою на скорботній моїй Україні,
Розп'ятий Москвою на чеснім хресті.

Довкола могили, могили, могили,
В могилах країна нещасна моя.
О доле святая, подай мені сили,
Щоб міг досказати неспазане я.

Вогненнее слово, що серце стискає,
Бо падаєм, гинемо в лютій тюрмі.
Рятунку ж немає, немає, немає,
А вийти із пенла не можем самі...

Письменник Анатоль Галан, що написав танож чимало дотепних сатирично-гумористичних віршів, має в своєму доробку і вірш

ГОЛОД
(Скорочено, з поеми "Хам")

— Мамо, їсти, мамо!
Тіло, як лозинка,
У очах бланитних
Глибина озер.
— Сину мій коханий,
Бідолашний синку,
Ось приїде тато.
Хліба привезе.

Стерегли дороги
Люди-вовчулани.
"Завертай голодних,
Звідніля прийшли!"
Снільки їх лишилось
По міських байранах,
Молодих і сивих
Трударів землі...

А у тата птиці
Виклювали очі,
І мішок порожній
Порохом припав.
Десь там на Кавказі,
Біля міста Сочі,
Напоровсь на нулі
Сталінський застав.

Мучиться, згасає
На очах дитина.
Ой, не сила більше
Матері так жити!
І повисло тіло
В сінях на драбині,
Руки, як мотузки,
Ноги, як ножі...

В окремих книжкових виданнях, у нашій пресі у вільному світі надруковано вже безліч спогадів, повістей, п'єс, де віддзеркалено ті жахливі часи штучного голоду та розгрому українського культурного фронту. Серед більших творів можна згадати убивчий для підрадянської дійсності твір письменника Василя Барки "Жовтий князь", який вийшов також у Парижі в перекладі французькою мовою й дістав найкращі відгуки. Ця трагедія голодової смерті відображена також в Уласа Самчука в повісті-хроніці "Марія" та в його інших творах, у драмі Василя Чаплєнна "Чий злочин?", у поемі Яра Славутича "Моя доба" (Вибрані твори), а також документально зафіксована у згаданих книжках О. Воропая та Д. Солов'я. Написали враняючі спогади про ті часи голоду і наші дві авторки, що живуть в Австралії. Це Надя Петренко про свої дитячі роки в час голоду та Клава Фольц. Вони були друзовані і в альманасі "Новий обрій" і в "Нових днях".

Поет Олекса Веретенченко ще на рідних землях, вирвавшись з німецького оточення, повернувся до Харкова й написав два вірші глибокого звучання й майстерости. У вірші "Пам'ятник" він писав, ніби дорікаючи Богданові Хмельницькому, що підписав договір з Москвою. Цитую уривок з пам'яті:

Дивись, Богдане, на майдані
Вмирає українська рать.
То покотом брати-селяни
Опухлі з голоду ленать.

Дивись, ми гинемо в облозі,
Як запорожці січові,
Що їли падло на дорозі,
Та не здавалися живі...

Ще може сильніший його вірш "1933":

Український збіджений народі!
Україно, — мати січова!
Де твої знамена і клейноди?
Де твоя державна булава?

Вне давно не чути серед степу
Кленоту орлиного вгорі,
Славу про Хмельницького й Мазепу
Не співають сиві кобзарі.

Тільки чути — гупання найданів
В Соловках, в Сибіру, в Колимі, —
То козацька нація гетьманів
Гине у московському ярмі.

Де поділись — усмішна весела
І купальські вогнища дівчат?
Де поділись українські села
І садки вишневі коло хат?

Щезло все в голодному пожежі:
Матері дітей своїх жеруть,
Божевільні люди на базарі
Людське м'ясо людям продають!

Щезло все... І всюди на руїні
Бенкетують п'яні вороги,
Українці ж мруть на Україні,
На Байкалі, в темряві Тайги...

Ні — ми ще повстанемо, як хмара,
Ні — ми ще ударимо, як грім!
І ноли за все приходить кара,
То якої ж нари треба їм?

До тих, хто бачив і переніс сталінський голод на власній шнурі та відобразив його в своїх поетичних творах, належить і поет Яр Славутич. Утікаючи з поїзда, який у 1933 році віз українців на заслання, а разом з ним і його батьна, неповнолітній Григорій Жученно-Славутич повернувся до оселі свого діда, який уже вмирав з голоду. Того дня дід і помер. Славутич сам викопав під лісом яму й поховав його, загорнувши в ряднину. Про ті страшні часи поет розповідає в розділі "Голод" з поеми "Моя доба". Автор майстерно показав, як ішло розкурнулювання і як дійшло до страшного голоду. За браном місця подаємо лише малі уривки:

... Наш тристалітній хутір оточили
 (Немов татари Чортотлицьну Січ),
 В дубові двері вдарили щосили —
 Аж затряслася з переляну ніч.
 Шалів на прив'язі, рвачкий, стокрилий —
 Метався Босий, кидався на бич,
 Аж поки комсомолец Товстошнурий
 Його застрелив, забиравши кури...
 У хату ринула притьмом орава,
 Нацьнована мосновськими людьми.
 І спорожніла у світлиці лава,
 З якої висли пишні килими.
 І зникла вмить оджа золотава.
 І я надривно зарідавав грудьми,
 Бо за прожитих чотирнадцять років
 Я ще не бачив отаних притонів...

І 14-літній автор цих ряднів разом з батьком опинилися в вагоні серед безлічі інших селян, яких везли на заслання:

"Москва однакова... добра не жди! —
 Старечий дід заговорив недбало, —
 Нам за Петра було — як за орди,
 За Катерини гірше ще бувало,
 За комуністів — скільки ж то біди
 Зазнав ти, краю наш, коли займали
 Тебе в двадцятому, і знову ось
 Тягти ту саму клямку довелось"...
 — Прощай навіки, рідна Україно! —
 Хтось молитовним голосом прорік.
 Як водоспад шалений, безупинно
 Шугав по жилах запальний потін;
 І я запрагнув злитись воедино
 З тобою, краю мій, навін, навін:
 Мигнули в думці понлики до втечі,
 Коли спускався білгородський вечір.

Підрізавши і підваживши дах вагону, відкрили вони шлях до втечі.

... Недужий батько звівся наді мною:
 "Нехай, мій сину, Бог благословить!"
 Перехрестив тремтячою рукою,
 Підняв на плечі — й за коротку мить
 Я вже летів комітьма головою
 З вагона даху на ялини віть,
 Що — наче мати — злегна підхопила
 Й на ґрунт поставила, зеленюкрила...
 Брудний, обдертий, руни у крові,
 Я повертав до пам'яті небавом.
 Гуло й шуміло, грало в голові
 Якимсь незнаним маршем кучерявим.

Мандруючи разом з іншими двома хлопцями-втікачами, Григорія пекли думки:

...Тенли думки, немов у пекла зів...
 О, зглянься, Боже! Мудру дай пораду!
 Дідизна гине, вимирає люд...
 Невже був прадідів даремний труд?
 Невже сплюндрює до ноги, докраю,
 Розтопче нас розгнузданий москаль?..

Та ось і хутір. О гніздо прадавнє!
 Це з нього вилетів у світ юнак...
 Через город, і бугилу, і двір
 Біжить нестримний навмання Григорій,
 Долає тин, неначе в гоні звір...
 Безверхий дім, а стежна до комори
 Взялась зелом... Нущам навперенір
 Влітає в хату, де в якімсь притворі
 Хтось на полу, дрімаючи, лежить.
 Дзвінке вітання — й дід уже не спить!..
 Підвівся дід і ноги опустив.
 Жахнувсь юнак — товстими бутілями
 Вони звисали. О, не диво з див,
 Що не знаходилось в онука тами,
 І на мінорний він зійшов мотив.
 Над дорогими пухлими — ногами
 Всіма грудьми він заривав,
 Мов грім із хмари, що котивсь на став...
 ... "Господніх нар палаючі мечі
 На землю ринуть, — сумно дід промовив,

Окраєць хліба звільна жуючи. —
 Спасибі, внуку... Хоч і смерти повів
 Мені сичі приносять уночі,
 Я ще живу... Спасибі, що зготовив
 Таку вечерю... Світ мій ще не згас
 У цей пекельний, кінцесвітній час.
 Хоч перед смертю посманую хліба...
 Що ж, я помру — однаково коли —
 За день, за місяць, може після Спаса,
 Та не однаково, як від хули,
 Від кулі вигине Жученків раса.
 Невже ж наш рід, спускаючись до мли,
 Переведеться з воя в свинопаса?
 Клянись мені, що виживеш! Клянись
 І в судний день за смерть мені помстись!

Рости, онуну, родові на славу;
 Як дуб міцний; як явір — виростай!
 Про цю московську, нелюдську облаву,
 Що навістила запорізький край,
 Усьому світові скажи по праву,
 Як вірний свідок, — завжди повідай...
 Помстись, онуну!" — дід, зігнувши спину,
 Перехрестив і повернув хлібину.
 Надвечір дід помер...

Як усім відомо, поет Яр Славутич виконав свою обіцянку, яну дав своєму дідові. Пішовши у світ, він написав багато талановитих творів, виголосив багато доповідей про те страшне знуцання над нашим народом в різних ділянках життя, а також про нищення голодовою смертю.

Одним з пованних підсумків трагедії українського народу було видання англійською мовою "Білої книги про чорні діла кремля". Сьогодні, коли відзначаємо 50-ліття організованого Москвою сталінського голоду, у всьому світі відбуваються доповіді, преса друкує статті, розвідки, спогади. Відомо, що в Америці має вийти англійською мовою збірник спогадів про голод, а Український Науковий Інститут Гарвардського Університету має видати велику працю відомого в цілому світі науковця Роберта Конквеста.
